

Jan Grannäs
Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet
Forskarutbildning
Kurs: Teori och metod, 10p
Vt 2004

Skrivuppgift till momentet utbildningssociologiska metoder

I denna skrivuppgift har jag för avsikt att ta upp tankar och frågeställningar som uppkommit i läsandet av den anvisade kurslitteraturen samt i arbetet med skrivuppgiften. Texten är indelad i tre avsnitt. Det första avsnittet, sociala fakta och kollektiva föreställningar, hänger samman med min tolkning och mitt urval ur den anvisade kurslitteraturen. I det andra avsnittet görs ett försök till att använda verktyg hämtade från durkheimianerna, dvs. genom att föra ett resonemang kring sociala fakta och kollektiva föreställningar och hur detta kan användas i min forskning. Avslutningsvis tar jag upp frågan om användandet av diskursanalys som verktyg och relationen mellan resultatet av en diskursanalys, sociala fakta och kollektiva föreställningar.

Sociala fakta och kollektiva föreställningar

Durkheim visar i texten *The Evolution of Educational Thought* hur skilda förhållnings-sätt som ligger till grund för utbildning är beroende av en ofantligt stor mängd sociohistoriska och sociokulturella faktorer. Durkheim ger ett flertal exempel på hur kunskapsutveckling och utbildningssystem växer fram över tid. Ibland i mycket långsam takt och ibland när behovet finns ökar förändringstakten. Utvecklingen av det vetenskapliga tänkandet följer ingen rak linje, utan går i många olika riktningar. Många gånger ett steg fram två steg bak. En grundläggande poäng i texten är att förändringar i utbildningssystemet alltid är en effekt av förändringar och behov i samhället som helhet. Utbildningssystemets förändring sammanfaller med sociala, samhälleliga, förändringar och är därmed ingen isolerad företeelse. Stora brott i utvecklingen kan bara ske när samhället som helhet har ett behov av det som kan komma ur förändringsprocessen. Exemplet som anförs är medeltidens fokusering på en begränsad del av den

grekiska civilisationen, nämligen logiken. Durkheim menar, såvitt jag förstår, att det även under det som benämns den ”mörka medeltiden” funnits individer och kollektiv som haft kännedom och kunskap om andra viktiga inslag och beståndsdelar hos de antika grekiska filosoferna. Samhället som helhet var dock under medeltiden ännu inte moget för denna kunskap.

Med renässansen återupptäckts den klassiska litteraturen och den medeltida fokuseringen på logiken kom att avta. Viktigt att komma ihåg är att den medeltida fokuseringen på logiken banade väg för renässansen. Skolastiken öppnade för tanken om ett självständigt förnuft där logiken bidrog till dess styrka. Anledningen till detta ”shift” förklarar Durkheim med sociala förändringar på andra tekniska, ekonomiska, religiösa nivåer och områden. Kollektiva föreställningar bland människor ändrar sig först när fundamentala grunddrag i den sociala omgivningen har förändrats. Det handlar med andra ord om en för individen nödvändig anpassning till omgivande villkor.

Durkheim var mycket kritisk till föreställningen om att den mänskliga naturen är universell och evigt densamma. I sin essens varierar den inte över tid och inte heller i skilda miljöer. Istället påstår Durkheim att den mänskliga naturen är involverad i en ändlös utvecklingsprocess. Denna process innebär att den mänskliga naturen är allt annat än en enhet, utan istället utsatt för en ständig upplösning och rekonstruktion. Variationen är oändlig beträffande både tid och plats.

Enligt Durkheim är samhällsstrukturen tvingande. Det som är tvingande är en uppsättning sociala fakta. Dessa sociala fakta är mer eller mindre fysiskt påtagliga. Grovt indelat kan de framställas som *morfologiska fakta*, vilket är materiella kulturella uttryck. Exempel på detta är vägar, arkitektur, befolkningsfördelning, etc. Den andra indelningen är *sociala institutioner* vilka är så inbäddade i samhället att vi oftast tar de för givna, t.ex. språk, normer, lagar och sedvänjor. Den tredje indelningen av sociala fakta är *sociala strömningar*. Massbeteenden, där moden är ett gott exempel, kännetecknar denna strömning. Indelningarnas beständighet följer fallande ordning, dvs. de som Durkheim kallar för morfologiska fakta är det som är mest stabilt. De ovan förklarade indelningarna av sociala fakta är ett sätt att förstå ramarna för det vi kallar

verklighet. Med andra ord föds vi in i redan upprättade kollektiva föreställningar där ramarna är givna av sociala fakta, vilka Durkheim benämner kollektiva representationer.

Såvitt jag förstår Durkheim är helheten, dvs. samhället, mer än summan av sina delar. En följd av detta är att studier av sociala fenomen inte kan utgå från den individuella- och psykologiska nivån eftersom detta leder till meningsreduktion. Ett socialt fenomens orsak och funktion kan endast studeras utifrån ett annat socialt fenomen som befinner sig på samma nivå.

Hos Durkheim är funktionsförklaringen en del av den vetenskapliga analysen. Här görs skillnad mellan orsak och funktion. Ett funktionsresonemang kan inte ersätta orsaksförklaringar eftersom båda är nödvändiga för en fullständig analys. Följande citat gör resonemanget lite tydligare: *Att visa vad ett faktum har för funktion är inte detsamma som att förklara hur det uppstått eller varför det ser ut som det gör.*¹

Durkheims tidiga vetenskapliga metod kan beskrivas som ett försök att avtäcka sociala fakta, kollektiva representationer, mönster och strukturer med hjälp av en distanserad analys. Man kan också uttrycka det genom påståendet att människor som befinner sig i händelsernas centrum har den sämsta utgångspunkten för att få syn på orsakerna som ligger till grund för händelserna. Forskningsobjektet ska studeras utifrån. Forskningsobjektet kan inte studeras inifrån med utgångspunkt i aktörernas subjektiva synsätt. Detta hänger bland annat samman med viljan att undvika meningsreduktion. Det är också viktigt att forskaren strävar efter att sätta egna förföreställningar inom parentes. Statistiska register är viktiga källor vid datainsamling. Anläggandet av ett historiskt perspektiv är ofrånkomligt. Detta för att få syn på sociohistoriska och sociokulturella faktorerers påverkan på forskningsobjektet.

Senare i livet tillämpade Durkheim mer av hermeneutisk ansats. Här var utgångspunkten aktörernas egna upplevelser, känslor och förståelse. Det är dock viktigt att påpeka att all forskning måste vara möjlig att lyfta till en högre generaliserbarhetsnivå. Det handlar om att lyfta teoribildningen till en

¹ Månsson, s. 35

överindividuell och strukturell nivå.² Grundläggande för både forskning och undervisning är jämförelser. För att kunna förstå och få syn på olika aspekter i och kring forskningsobjektet är jämförelser ofrånkomliga. Detsamma gäller undervisning där förståelsen av det redan kända måste brytas mot det okända. På så vis uppstår en form av dialektisk process vilken möjliggör en slags dubbelverkande lärandesituation.

Durkheimianernas verktyg...

I detta avsnitt görs ett försök till att tillämpa ett par av durkheimianernas verktyg. Utgångspunkten för resonemanget är ett försök till att synliggöra *erfarenheter av demokratisk fostran bland gymnasieungdomar*. Denna begränsade tillämpning utgår från frågan om *hur tillägnandet av olika politiska och demokratiska värderingar ser ut i olika ungdomskontexter*? Två sammanhang som fokuseras här är skolan och fritidsaktiviteter. En åtskillnad mellan skola och fritid möjliggör jämförelser mellan dem. Vilka föreställningar om demokratisk fostran kan komma till uttryck när det gäller skolan respektive fritiden. Nu är visserligen både skolan och fritiden grova indelningar, men kan ändå vara vettiga ingångar. I fråga om fritiden kan denna avgränsas till organiserad fritidsaktivitet där ett urval av ungdomar studeras. När det gäller skolan kan denna avgränsas till några skolor i en kommun. Här återstår en hel del tankearbete.

Vad innebär då tillämpandet av verktygen sociala fakta och kollektiva föreställningar för min frågeställning? Det är möjligt att tillämpa tanken om sociala fakta för att eventuellt få syn på kollektiva föreställningar hos de ungdomar som ingår i studien. Sociala fakta är tvingande strukturer som ligger till grund för hur människor uppfattar sin verklighet. En förutsättning i det följande resonemanget är att kollektiva föreställningar är verksamma på olika nivåer i samhället. Såvitt jag förstår är kollektiva föreställningar sociala konstruktioner vilka uppstår över tid i olika sociala gemenskaper. Det kan med andra ord beskrivas som historiskt och socialt betingat. Olika sociala gemenskaper har olika nyanser i sina kollektiva föreställningar och kan indelas i olika tankekollektiv

² Månsson, s. 28

beroende på bland annat etnicitet, klass, kön, ålder, etc. Varje individ ingår således i flera olika tankekollektiv.³

I texten ovan tar jag upp sociala fakta i egenskap av *sociala institutioner* vilka vi oftast tar för givna, t.ex. språk, normer, lagar och sedvänjor. När ett försök till att besvara forskningsfrågan utförs, dvs. hur tillägnandet av olika politiska och demokratiska värderingar ser ut i olika ungdomskontexter, är det lämpligt att söka efter tvingande strukturer.

Exempel på frågeställningar vid datainsamling kan vara frågor om hur ungdomarna uppfattar skrivna och oskrivna regler? Hur uppfattar de sina möjligheter till inflytande? Hur ser tillgången till information ut? Hur ser beslutsgångar ut och vem skriver dagordningen? Vad är viktigt respektive oviktigt för ungdomarna? Vad är intressant respektive ointressant? Vilka förväntningar har vuxenvärlden? Till det sista kan det vara vettigt att skilja på lärare, föräldrar och vuxna inom ramen för fritidsaktiviteter.

Det är viktigt att göra en grundlig undersökning och beskrivning av den kontext ungdomarna befinner sig i. Det finns en stor mängd faktorer som påverkar ungdomarnas föreställningar om demokratisk fostran i skolan och på fritiden. Här uppstår en avgränsningsproblematik som jag ännu inte har tagit tag i. Hur mycket ska man ta med och ändå ha en möjlighet att samla in och bearbeta materialet. Hur mycket kan man avstå från och ändå bibehålla en mening och ett värde i materialet. Risker finns annars att analysresultatet blir taget ur ett samhälleligt sammanhang och därmed inte trovärdigt.

Avslutningsvis frågan om det är metodmässigt möjligt att utföra en diskursanalys av det insamlade materialet. Vid seminariet den 19 februari diskuterades Foucaults olika diskursbegrepp. Under den diskussionen funderade jag över skillnaden mellan diskursbegreppet, i betydelsen inkluderande och exkluderande, och relationen sociala fakta som tvingande ramverk. Diskursbegreppet handlar om *uttalanden* som står fria från den *talande*. Diskurs och diskursanalys handlar ur den betydelsen om att i en given mängd uttalanden synliggöra rådande diskurser. Vad är det som kommer till uttryck bland uttalandena? För mig handlar då diskursen om ett innehåll, en essens som påverkar det yttre? Sociala fakta å andra

³ Jämför Flecks resonemang om tankestilar och tankekollektiv.

sidan handlar om yttre tvingande faktorer som påverkar det inre? Frågan är då om man kan använda sig av både teorin om sociala fakta och diskursbegreppet i betydelsen analys av uttalanden samtidigt?

Jag undersöker erfarenheter av demokratisk fostran och samlar på så vis in uttalanden, föreställningar om demokratisk fostran i en given kontext. Den givna kontexten är skolan som institution. En annan kontext är fritidsaktiviteter. Ur de samlade uttalandena framträder förhoppningsvis något som kan liknas vid kollektiva föreställningar. Beroende på frågekonstruktionerna är det intressant att försöka fånga in gränser för det uppfattat möjliga i den givna kontexten. Kan då de gränser som eventuellt framträder betraktas som sociala fakta?

Referenser

Durkheim, E. *The Evolution of Educational Thought. Lectures on the formation and development of secondary education in France*. London, Henley and Boston : Routledge & Kegan Paul, 1977.

Fleck, L. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum*. Stockholm : Symposion, 1997.

Månson, P. (red) *Moderna samhällsteorier : traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm : Prisma, 2003.